

SVETONÁZOROVÉ VARIANTY BURŽOÁZNYCH KONCEPCIÍ VEDECKOTECHNICKÉHO POKROKU

ANDREJ HLÁVEK

Je všeobecne známe, že v súčasnom buržoáznom myslení vystupujú dve jednostranné, relatívne samostatné a proti sebe stojace nemarxistické svetonázorové stanoviská k fenoménu súčasného vedeckotechnického pokroku: *racionalisticko-technokratické* stanovisko, reprezentované najmä filozofiou pozitivizmu a pragmatizmu, *iracionalisticko-humanistické* stanovisko, reprezentované prúdmi filozofie života, existencializmom a personalizmom. V tomto príspevku by som chcel upozorniť na obe stanoviská súčasne, pretože značnej časti našej literatúry o vedeckotechnickej revolúcii chýba práve súhrnný pohľad nielen na tieto stanoviská, ale aj na sám vedeckotechnický fenomén. Upozornenie na tento nedostatok časti našej literatúry je, dúfam, veľmi aktuálne práve v období posledných príprav na XV. svetový filozofický kongres, aby sme nepreceňovali alebo nepodceňovali ten alebo iný aspekt dôsledkov súčasného vedeckotechnického pokroku, a tak nebadane a neúmyselne nekoketovali s tou alebo onou jednostrannou buržoáznu verziou tohto pokroku.

V našej literatúre totiž dosť často vyzdvihujeme len jednu stránku alebo len jeden aspekt dôsledkov súčasného vedeckotechnického pokroku na človeka a spoločenský vývin. Stáva sa tak napriek tomu, že v literatúre často nachádzame dôrazné upozornenia, väčšinou však deklamatívneho charakteru, o protirečivosti vedeckotechnického pokroku a jeho dôsledkoch, o závislosti týchto dôsledkov od charakteru spoločenského zriadenia, o závislosti techniky od človeka. Najčastejšie si všimame (nielen v teórii, ale aj praxi) iba pozitívne fenomény tohto pokroku, čo je v našich spoločenských podmienkach značne oprávnené. Chyby sa dopúšťame vtedy, keď vidíme jedine pozitíva a keď sa za našimi formuláciami skrýva mechanistickodeterministická viera, že socializmus, či socializmus ako taký, sám svojou podstatou a objektívnymi zákonitosťami nedovoľuje a nedovolí, aby sa popri pozitívnych dôsledkoch vedeckotechnického pokroku prejavili aj negatívne dôsledky. Stáva sa, že niektorý z autorov vo všeobecnej rovine pripustí, že popri pozitívach, ktoré zákonite prináša vedeckotechnický rozvoj, za socializmu vznikajú aj negatívne, záporné, neočakávané a nevítané javy. Avšak z jeho podania problému vyplýva, ako by to boli len dôsledky náhody alebo neopatrnosti niektorého človeka, resp. rozhodovacieho orgánu, ktoré sa môžu, ale nemusia vyskytnúť.

Pri takomto podaní vystupujú pozitíva ako nevyhnutné, ktoré v dôsledku vnútornej logiky vývinu za každú cenu napokon zvíťazia. Sám vedeckotechnický pokrok i socializmus napokon vystupujú ako od ľudí nezávislá sila, fenomén.

Autori takéhoto postoja akoby pozabudli na vlastnú i spoločnú skúsenosť, že výsledky našej činnosti nemajú vždy taký dosah pre ľudí, aký si prajeme a aký predpokladáme pri plánovaní a tvorbe. V našej činnosti totiž nerealizujeme iba naše schopnosti a plány, ale aj neschopnosti, teda to, čo sme pri svojich

úmysloch v čase plánu a jeho realizácie nemohli poznať a predvídať. Okrem toho výsledky našej činnosti v istých časovopriestorových a meniacich sa dimenziách medziludských vzťahov nadobúdajú iný dosah a význam ako ten, ktorý sme do nich vkladali. Navyše aj naša vlastná činnosť a jej produkty sú vnútorné protirečivé už v čase ich tvorby. Robíme ich najviac preto, lebo v nich prevažujú pozitíva nad negatívami pre nás alebo pre ľudí, o ktorých nám ide.

To, čo tu hovoríme, však neznamená, že by sa nám každý produkt našej vlastnej činnosti alebo spolupráce vymkol z kontroly a obrátil sa proti pôvodným zámerom. Závisí od charakteru sociálnych vzťahov, v ktorých tvoríme, pre koho bezprostredne tvoríme, kto používa a využíva naše úsilie a o aké produkty vlastne ide. Môžeme však predpokladať, že aj v najpriaznivejších spoločenských podmienkach, za ktorých sa môžu pozitíva našej činnosti najplnšie realizovať, negatíva nebudú len vecou vonkajšej náhody, a to z gnozeologických príčin. Okrem toho môžeme predpokladať, že zložitá deľba práce a stupňovanie vzájomnej závislosti vytvára súčasne priaznivé podmienky aj pre to, aby produkty našej činnosti mohli nadobudnúť neočakávaný význam a dosah nielen v pozitívnom, ale aj v negatívnom aspekte.

Preceňovanie pozitívnych dôsledkov vedeckotechnického pokroku a v tomto zmysle i jeho vnútornej vývinovej logiky či zákonitosti charakterizuje racionalistickotechnokratický postoj. Tento postoj je značne rozšírený najmä v západných kapitalistických krajinách. Spolieha sa na silu „čistého“ (vedeckého) rozumu a neuvedomuje si, že práve tento rozum sa môže použiť ako výborný nástroj nielen humánne, ale aj vo veľmi nekalých a egoistických záujmoch. Závisí od toho, kto disponuje s produktmi tohto rozumu.

Druhý postoj, ktorý by sme mohli nazvať „iracionalisticko-humanistickým“, nepozná zasa, alebo takmer si nevšimá iné ako negatívne, dehumanizujúce, depersonalizačné, devastačné a alienačné charakteristiky uplatnenia rozumu či súčasného vedeckotechnického pokroku.

Tieto postoje nie sú v našej literatúre tak ostro vyhranené ako v súčasnej teoretickofilozofickej tvorbe v buržoáznom svete. Skôr tu ide o isté jednostrannosť, zveličovanie tej alebo onej stránky vedeckotechnického rozvoja, s dobrým úmyslom upozorniť na ňu, alebo zareagovať na opačnú jednostrannosť. Racionalisticky orientovaná jednostrannosť pritom preceňuje nielen úlohu vedy a techniky, ale aj zvláštnosti socializmu ako takého. „Humanisticky“ orientovaná jednostrannosť skôr inklinuje k negativistickému zveličovaniu nielen záporných dôsledkov vedeckotechnického pokroku, ale aj našich organizačných chýb.

Z hľadiska súhrnného pohľadu na dnešné buržoázne svetonázorové verzie vedeckotechnického pokroku podnetná je napr. štúdia ukrajinského filozofa V. G. Tabačkovského *Technizácia sveta a problém slobody* (Filosofská dumka 1971, 2). Autor hovorí, že podstata problému, na ktorom sa formujú „scientisticko-technicistické“ a „existencialistické“ stanoviská k fenoménu súčasnej vedy a techniky, nespočíva vo vede a technike ako takej, ale v sociálnej klíme, v ktorej sa veda a technika javí ako od tejto klímy nezávislá.

„Aj technokratická apoteóza, aj existencialistická anatéma techniky — píše V. G. Tabačkovskij — sa zhodujú v tom, že takouto materiálnou bázou

sú zvláštnosti samej súčasnej techniky.“ Technokrati aj existencialisti umele stavajú do protikladu človeka a techniku. V skutočnosti technika nie je samostatným členom ich vzťahu, ale iba stredným členom vzťahu medzi človekom a prírodou, aj to iba jednou z foriem ich vzájomného vzťahu.

Upozornenia na to, že buržázni teoretici nechápu vedu a najmä techniku v bezprostrednej jednote s človekom, prípadne so sociálnou klímou, môžeme nájsť roztrúsené v našej tvorbe, avšak analýza tohto problému sa obyčajne nezastaví pri rozbere vzťahu „človek — technika — príroda“. Povrchne prechádza rovinou vzťahu spoločensko-historicky situovaného človeka a techniky k prírode a hneď zakotví v rovine vzťahu „technika — človek“, čiže v rovine *dôsledkov a požiadaviek* vedeckotechnického vývinu na človeka, na rast jeho vzdelanosti, odbornosti, všestrannosti, prispôsobivosti k dynamike a k rytmu súčasnej techniky a pod. *Relácia* cieľavedomého, organizovaného, prakticky aktívneho *vplyvu požiadaviek* človeka, konkrétne historicky, mentálne i spoločensky situovaného na vedeckotechnický progres, zostáva najčastejšie iba v rámci deklamácií.

V. G. Tabačkovskij prekračuje túto úroveň tým, že upozorňuje na rovinu vzťahu „človek — technika — príroda“. Spoločný znak oboch súčasných buržoázných postojov k vede a technike našiel v tom, že sa tieto postoje javia ako od človeka nezávislé fenomény, ktoré priaznivo alebo hrozivo determinujú všetky sféry spoločenského a individuálneho života ľudí. V. G. Tabačkovskij však nedopovedal, prečo sa dnešným buržoáznym teoretikom, oproti klasikom nemeckej buržoáznej filozofie, aj keď zostávajú v zajatí tradícií špekulatívnej abstraktnosti, vývin vedy a techniky nevyhnutne javí ako od ľudí nezávislá, reálna živelná sila, ako akýsi „logos technicus“, ktorého antinomické dôsledky neodstránil ani štátny monopol. Buržoázni autori v tomto prípade vôbec nestavajú „umele“ proti sebe človeka a vedu, človeka a techniku. Takáto „umelosť“ by vznikala len vtedy, keby sme zostali iba na úrovni abstrakcie vzťahu „človek — technika — príroda“, čiže na úrovni filozofickej a pre hlbšie pochopenie reality veľmi dôležitej abstrakcie. Táto abstrakcia pomohla už nemeckej klasickej filozofii pochopiť proces antropogenézy a techniku ako *nerozdielne* späť s týmto procesom, ako prostredníka medzi ním a prírodou. V tomto prostredníkovi sa fixuje a zabezpečuje proces hominizácie prírody i samého človeka ako dielo ľudského subjektu, ktoré sa stáva reálnym objektom, determinujúcim aj vlastného tvorca. Reálne a aktuálne existuje však vzťah, ktorý by sme mohli vyjadriť nasledovne: ekonomickopolitický typ spoločnosti — technika — príroda — konkrétne sociálne situovaný človek. Ak buržoázni teoretici hovoria o protiklade človeka a vedy vôbec, fakticky iba zobrazujú reálny stav zapríčinený samým kapitálom, aj to sociálne diferencovane. Základnú chybu robia vtedy, keď sa tento reálny protiklad a vlastnícke oddelenie človeka (robotníka) od techniky snažia povzniesť do všeobecnej filozofickej roviny — na vzťah človeka, vedy i techniky vôbec, a keď ho osobitne humanisticky orientovaní teoretici v tejto polohe extrapolujú aj na podmienky socialistickej spoločnosti.

K problému scientistického a humanistického postoja k technike správne dodáva E. Városová, že „oba tieto postoje, vznikajúce v zárodku z protikladných tendencií kapitalistickej spoločnosti a ňou vytvorených sociálnych a výrobných

industriálnych trendov, majú krajnostnú povahu a odrážajú metafyzicky ambivalentnú povahu ľudského diela, ktoré v podmienkach kapitalizmu dostáva tvárnosť neprekonateľnej rozoklanosti. Prvý je dogmatický v odmietaní vedy a techniky vôbec, v ahistorickom chápaní človeka a spoločenských i duchovných foriem jeho života. Pre druhý postoj je dogmou presvedčenie o automaticky pozitívnom vplyve vedy a techniky na pokrok človeka a jeho životného prostredia, ktoré je tým dokonalejšie, kultivovanejšie, čím viac sa formuje a organizuje ako vedecký experiment, technický zázrak a architekturná novosť"¹

Aj humanisticko-antropologickým bádateľom súčasného filozofického vedomia sa vedeckotechnický progres celkom reálne predstavuje len svojimi negatívnymi dôsledkami. V ich tvorbe nájdeme celkom reálne pohľady i zdravé kritické postrehy o ich bezprostredných teoretických protivníkoch — scientistoch a technokratických pragmatikoch. Svojím spôsobom zaznamenávajú skutočnosť, keď vedeckotechnický pokrok vo funkcii rozširovania reprodukcie kapitálu stále intenzívnejšie, v podobe svojich produktov i zákonov svojho rozvoja obklopuje človeka, vchádza do jeho života, podmaňuje a prispôsobuje si ho, manipuluje a diriguje ho ako akási nad ním stojaca, úplne nezávislá a od neho oddelená cudzia, démonická moc, ktorá rozrušuje jeho prirodzenosť, prirodzené ľudské kontakty a duchovnosť. Zaznamenávajú a kritizujú skutočnosť, keď sa veda a technika dostávajú do úlohy jednoduchého utilitárneho prostriedku, keď sa stavajú do ostrého protikladu k druhým formám kultúry a keď sa iba im priznáva praktická humanizačná a civilizačná hodnota. Zdôrazňujú neredukovateľnosť celej kultúry na vedu a techniku, neprípustnosť scientifikácie a mechanizácie celej kultúry a človeka. Kritizujú nároky prírodovedeckých postupov matematicko-fyzikálnym spôsobom zvládnuť poznanie a modelovanie všetkých sfér ľudského bytia a človeka. Zastávajú sa špecifik i hodnôt takých foriem kultúry, ako je morálka, umenie, všedné praktické vedomie i plnosť sveta, aké nám poskytuje jeho bezprostredné vnímanie, zastávajú sa tvorivosti, samostatnosti a slobody človeka ako bytostných určení človeka.

Za týmito vcelku spravodlivými výčítkami na účet vedy a techniky a dôsledkov ich používania v kapitalistickom svete, ako aj za výčítkami na účet scientisticko-technicistickej fetišizácie úlohy vedy a techniky skrývajú sa však iracionalistické útoky na vedu a techniku vôbec, podceňovanie ich humanizačnej a civilizačnej hodnoty, zvažovanie viny na ne za všetky zlá kapitalistického sveta. Skrytá je tu aj subjektívno-idealistická koncepcia človeka.

Antická myšlienka o harmonickom doplnení prírody výtvarmi človeka a o harmonickom vývine samého človeka sa obnovila v renesancii a humanizme. Podľa nej človek bude schopný pomocou rozumu (vedy) pravdivo poznávať a prakticky pretvárať i humanizovať nielen prírodu, ale aj spoločnosť a svoju vlastnú prirodzenosť. Túto myšlienku postupne vystriedala jednostranná redukcia človeka či už na čistý rozum, na prírodný mechanizmus, alebo na citovo-duchovnú podstatu, ako aj myšlienka o kontrapozícii prírody a človeka, prirodzeného a umelého, kultúry a vedy, techniky a civilizácie. Už prvé drastické

¹ VÁROSSOVÁ, E.: Umelé prostredie a integrácia človeka. *Filozofia* 2, 1972, s. 139.

dôsledky kapitalistickej industrializácie prakticky vyvracali tieto romanticko-humanistické ilúzie a ideály a niektorí filozofi, nadväzujúci na humanistickú myšlienku a reprezentujúci v podstate *plebejské* reagovanie, pripísali tieto dôsledky na účet civilizačného procesu vôbec, na účet vedy a techniky. V ich uplatňovaní nevideli už prostriedok všestranného a humánneho rozvoja, prostriedok na rozširovanie a prehlbovanie kultúrnosti ľudí a zjemňovanie ich mravov, ale naopak, videli v nich iba faktor ohrozenia a devastácie pôvodnej celistvosti a prirodzenosti človeka. V tejto rousseauovskej a najmä filozofiou J. Kanta poznačenej línii pokračujú aj dnešní humanisti-antropológovia, reprezentujúci v podstate už iba *maloburžoázne* filozofické reagovanie na dnešné formy a dôsledky kapitalistického využívania vedy a techniky. Toto reagovanie nachádza praktické podoby v koncepciách a v programoch súčasných sociáldemokratických strán a „novej ľavice“ aj u politikov súčasného revizionizmu. Vo filozofickej rovine ich postoj reprezentuje názor tradovaný od J. J. Rousseaua, „... že existuje akási viac-menej izomorfná prirodzená (prírodná, duchovná) podstata, vzpierajúca sa zásadne umelým štruktúram a reagujúca ľudsky negatívne aj na tie okolnosti umelého prostredia, na ktoré sa adaptovala a v ktorých sa pozitívne integrovala. Od Rousseaua, Ruskina, Novalisa cez viacerých moderných predstaviteľov filozofie života, personalizmu, existencializmu sa tzv. proticivilizačná kritika sústreďuje na opätovné atakovanie vedy a ňou usmerňovaných zásahov do životného prostredia človeka... obavou o prirodzenosť a autenticnosť človeka, o depersonalizáciu a desubjektivizáciu ľudských vzťahov, obavou, že nastane vitálne oslabenie, psychická neurotizácia a osobná dezintegrácia človeka, námietkami proti substitúcii ľudského poriadku neosobným mechanizmom predmetného sveta, proti substitúcii duchovného, estetického a etického hrubým pragmatizmom a človeka degradujúcim technicizmom.“²

Vo svojich obavách o človeka nevenujú však títo humanisti pozornosť pretenziám predstaviteľov monopolistického kapitálu na totálne ovládanie sveta človekom, čo určuje aj bezprostrednú spoločenskú funkciu vedy a techniky. Pritom obchádzajú humanizačný aspekt zovšeobecňujúcich metód vedeckého výskumu, ktorý nám pomáha poznávať podstatu vecí i pojmy zvládnuť ich rozmanitosť, a tak sa ľahšie orientovať v rozmanitosti vecí a spleitosti ich vzťahov, rozširovať produkciu materiálnych i civilizačno-kultúrnych hodnôt. Obchádzajú tento aspekt aj v sprostredkujúcej, produktívnej a dynamizujúcej funkcii techniky.

Podľa týchto „humanistických“ kritikov základný omyl racionalistov spočíva v tom, že podľahli namyslenej „ilúzii“ vedy o rozumovom poznaní, podľa ktorej človek rozumom získava svoju zvláštnosť, originalitu, autonómiu, slobodu a nadvládu nad svetom vecí. V skutočnosti — hovoria títo kritici — racionalisti podľahli klamlivosti vonkajšieho sveta, ktorý práve prostredníctvom vedy a rozumového poznania sankcionuje závislosť ľudí od tohto sveta. Keď ľudia poznávajú zákony tohto sveta, musia sa nimi riadiť. Tak sa stáva z človeka len

² VÁROSSOVÁ, E.: Umelé prostredie a integrácia človeka. *Filozofia* 2, 1972, s. 138.

výrobca podľa zákonov tohto sveta a napokon je ovládaný svetom vecí a zákonmi ich vzťahov, a to tým viac, čím viac ich produkuje a túži po nich.

To je kríza a kríza predpokladá zlom, radikálny obrat, revolúciu. Aké je však východisko z tohto krízového stavu reifikácie, odcudzenia a nadvlády vecného sveta nad človekom? Čo odporúčajú ľuďom títo humanisti? Odporúčajú im urobiť *radikálny obrat*! Avšak o akom radikálnom obrať môže byť reč, keď títo teoretici celú krízu súčasného kapitalistického sveta pripisujú len vede a technike a pritom si uvedomujú, že vývin vedy a techniky, podmienený ekonomicko-utilitynými a politickými záujmami, nie je možné zastaviť? Ich „radikálna“ kritika utilityných základov vedy a vzbura proti technickému démonu môže preto vyústiť iba do „radikálneho obratu“ v rámci vedomia, v ktorom sa subjekt vnútorne „dokáže“ povzniesť nad čisto utilityné záujmy a „vymaniť sa“ zo sveta ním vytvorených umelých štruktúr, ktorými je v živote determinovaný. Keďže na vonkajšom svete, jeho zákonoch a determinácii nemôžeme nič zmeniť, „radikálny“, „revolučný“ obrat sa nevyhnutne vylieva do stoeckej výzvy v nádeji na zachovanie nezávislosti, autenticity, originality a čínorodosti aspoň vnútri subjektu. Treba zostať samým sebou, človekom aj v neľudskom svete umelých štruktúr, techník a konzumu. Ak sa má človek zachovať ako človek a zostať nezávislým subjektom, musí sa napokon odvrátiť od vonkajšieho sveta neustáleho dobývania a zaobstarávania utilityných hodnôt, obrátiť sa k sebe a len u seba hľadať základy svojho bytia a existencie.

Zmysel a funkcia podobných filozofických úvah v kontexte súčasného triedne rozdeleného sveta nie sú revolučné, ale predstavujú dômyselne skonštruovaný surogát humanizmu, ako výstižne poznamenali J. Filipec a J. Netopilík na okraj polemiky s niektorými buržoáznymi teoretikmi. „Pseudoradikalizmus tejto nekonformnej gestikulácie (autori tu majú na mysli H. Marcusa a G. Friedmanna — A. Hlávek) avšak — akokoľvek by sa to povrchnému pozorovateľovi mohlo zdať paradoxné — je tak isto vo svojich konečných dôsledkoch perfektne zahrnutý do systému monopolného kapitalizmu a nie je fakticky ničím iným ako afirmáciou reformizmu, zastretou frazeológiou veľkej revolúcie. Spoločný menovateľ týchto navonok sa popierajúcich variantov buržoáznej interpretácie východiska z krízy súčasného kapitalizmu je v principiálnom odmietnutí jediného skutočného východiska, ku ktorému vedie cesta cez existujúce formy socializmu.“³

Pravdaže, mnohí predstavitelia vedeckotechnickej inteligencie a najmä predstavitelia vládnych kruhov monopolistického kapitálu nemôžu prijať iracionalisticko-pesimistickú kritiku vedy a techniky a tým menej môžu schvaľovať jej pokus o širšiu filozoficko-svetonázorovú a v nej skrytú ideologickú interpretáciu fenoménu vedy a techniky. Zdá sa, že u väčšiny vedeckotechnickej inteligencie súčasného buržoázneho sveta totiž pôsobia ešte myšlienky a ilúzie renesancie i osvietenstva, ako aj pozitivistická interpretácia vedy a techniky. Sú to predstavy a ilúzie o výnimočnej a jedinečnej úlohe vedy a techniky v porovnaní

³ FILIPEC, J., NETOPÍLIK, J.: Kritika některých buržoázních interpretací moderní vědy a techniky. Filosofický časopis ČSAV 1, 1972, s. 7 a 15.

s ostatnými sférami spoločenskej činnosti v skultúrňovaní a poľudšťovaní prírody, životného i sociálno-politického prostredia i samého človeka, v rozmnožovaní hmotného blahobytu a vecného komfortu, v zdaní povier i živočíšno-živeľnej reakcie ľudí. Patria sem myšlienky a ilúzie o výlučnej nadradenosti exaktných metód prírodovedeckého a technického bádania a myslenia, o možnosti čistej vedy a neutralite vedca, o možnosti ovládnuť celé riadenie spoločnosti i správanie ľudí vedeckými metódami a technickými prostriedkami bez pôsobenia ideológie a politiky, ilúzie o nevyčerpatelných možnostiach vedy a techniky pri riešení akýchkoľvek problémov, ako aj o skvelých perspektívach civilizácie bez ohľadu na spoločenské a politické systémy.

Keďže predstaviteľom monopolistických kruhov vyhovujú tieto ilúzie ich vlastnej vedeckotechnickej inteligencie, prísvedčajú im a podporujú ich, usilujú sa zbaviť svojich vedcov a technikov pocitu zodpovednosti za ich tvorbu. Tak značná časť tejto inteligencie nevidí v monopolistických kruhoch svojho nepriateľa a pôvodcu kritických dôsledkov vedeckotechnického pokroku. Jej kritický pohľad sa obracia skôr proti kolegom „humanistom“. Vytýka sa im nielen nevedeckosť, neexaktnosť ich výrokov, a to zväčša spravodlivo a odôvodnene, ale aj zavádzanie svetonázorovo-ideologických polemík o vede a technike, teda o takých javoch, kde sa podľa nich treba držať len logiky faktov a sledovať vnútornú logiku vývinu vedy a techniky ako takej. Pritom si sami neuvedomujú, resp. nechcú si uvedomiť, alebo výslovne popierajú najmenej tri veci:

Ad 1. Neuznávajú zreteľné špecifikum spoločenských javov oproti prírodným javom, a preto požadujú od spoločenských vedcov aj od filozofie (ak ju vôbec uznávajú) taký istý vedecký jazyk a matematicko-logický aparát výpovedí, aký vychádza a používa sa v prírodovedeckých laboratóriách a v technicko-konštruktérskych ateliéroch. Požadujú od nich bezprostrednú empirickú verifikáciu teórií a výpovedí, čisto empirický výskum a interpretáciu faktov, opis faktov bez tvorby všeobecných teórií — „špekulácií“, ako aj adekvátnosť, objektivitu faktov bez ohľadu na subjekt, na jeho záujmy a axeologický aspekt.

Ak sú naozaj spoločenské vedy vedami a ak majú nimi zostať, potom majú mnoho spoločného so všeobecnými metodologickými princípmi ostatných vied. Podobne musia ustavične zdokonaľovať svoje výskumné metódy, logiku i jazyk svojich výpovedí. Výčitka scientistov však presahuje túto požiadavku požiadavkou ohraničiť spoločenskovedný výskum a filozofiu tými istými aspektami reality, ktoré postihujú prírodovedecké a technické disciplíny, a ignorovať špecifikum spoločenskovedného objektu i problematiku, ktorá sa nedá zvládnuť metódami tzv. exaktných vied.

Ad 2. Predstavitelia scientisticko-technokratickej orientácie si neuvedomujú, resp. nechcú uvedomiť, a napokon aj popierajú fakt, že všetky ich tvrdenia a predstavy majú výslovne ideologický charakter. Neuvedomujú si, že v podmienkach, v ktorých žijú a pracujú, má ideologickú povahu a úlohu aj ich zdôrazňovanie neutrality vedy, vedca, techniky, technika či inžiniera. Podobný charakter má aj ich predstava o čisto inštrumentálnom ráze vedy a techniky, aj ich optimisticko-realistický pohľad na vnútornú logiku vedy a techniky, ktorá podľa nich sama v sebe nesie vlastné odôvodnenie a hodnotu, aj ich presved-

čenie, že vývin vedy a techniky sám povedie k vyriešeniu všetkých sociálnych a politických problémov, a napokon aj ich predstava, že intenzívny príliv odborníkov — špecialistov do štátneho a hospodárskeho aparátu vyrieši problémy západného sveta, sociálno-triedny antagonizmus, problémy organizácie a zvedčenia života ľudí i riadenia a znemožní prejavy mýtov a citových afektov davovej psychózy. Napokon služba buržoázii je u nich omnoho výraznejšia než u ich kolegov „humanistov“, lebo svojimi názormi a predstavami — či si to uvedomujú, alebo nie — priamo a nekriticky odôvodňujú záujmy a politiku predstaviteľov monopolistického kapitálu. Veď scientistami a technokratmi zdôrazňovaná neutralita a autonómnosť vedy i techniky vytrhuje vedu a techniku a ich vývin práve z tej sféry, ktorej sú v prvom rade podriadené. Ich názory na prenikanie špecialistov do štátneho a hospodárskeho aparátu fakticky podporujú reálny proces formovania novodobého kastovníctva a riadiacej elity v kapitalistických štátoch, ktorá už nedovolí, aby sa do hospodárskych a spoločenských záležitostí riadenia miešali „nezasvätení“. Naopak, môže s týmito „nezasvätenými“ manipulovať a dokonca za ich formálneho súhlasu úplne vyradiť aj posledné pozostatky buržoázneho liberalizmu a buržoáznej demokracie.

Ad 3. Popri fetišizácii vedy a techniky a vnútornej logike vývinu ich neutrality a samobytnosti, títo ideológovia presadzujú expanzívne nároky vedeckého a technického ovládania sveta aj voči ľuďom a človeku. V ich podaní človek fakticky zostáva iba nástrojom uplatňovania vnútornej logiky vývinu vedy a techniky. Ak buržoázni humanisti fetišizujú akúsi stálu a nemennú prirodzenú podstatu subjektu človeka, ktorá sa vzpiera akýmkoľvek umelým štruktúram, potom scientisticko-technokraticky orientovaní teoretici pozerajú sa na človeka len ako na osobitne pružný objekt pre vonkajšie pôsobenie. Človeku prenechávajú iba právo maximálne pružne sa prispôbovať požiadavkám vedeckotechnického pokroku, jeho dynamike, rytmu a pod., pričom každé takéto prispôbenie sa chápe ako pokrok a dobro pre človeka. Scientisticko-technokratická orientácia neberie do úvahy *ľudskú mieru* či určité antropologické, etnické, návykové, generačné i citové prahy, ktoré nie sú síce absolútne, ale predsa len relatívne ustálené. Ak veda a technika na ne narazí, s blahorečením scientistov a technokratov ich mocensky expanzívne a nemilosrdne trhá, rozrušuje, vždy však v mene civilizачného pokroku a blaha človeka (!). A s takou istou neúprošnosťou sa odhodí a napokon zničí aj každý človek, ak je „nepripôsobivý“ alebo „nepotrebný“. Scientisti teda teoreticky zbavujú človeka práva či možnosti žiť tak, ako to vyhovuje jeho relatívne ustálenej mentalite.

Marxisticko-leninský postoj k vedeckotechnickému pokroku, ktorý má v súčasnosti charakter vedeckotechnickej revolúcie, principiálne sa odlišuje od oboch svetonázorových orientácií buržoáznych koncepcií, o ktorých sme hovorili.

Marxizmus-leninizmus považuje dnešný a ďalší vedeckotechnický pokrok v socialistických krajinách za jeden zo základných predpokladov budovania komunizmu, vytvárania blahobytu i ďalšej humanizácie medziľudských vzťahov

a rozvoja celej kultúry i človeka. Marxizmus-leninizmus považuje vedeckotechnický progres, charakterizovaný v tomto období vedeckotechnickou revolúciou, za zákonitý, vnútorne i vo svojich dôsledkoch protirečivý proces. Jeho humanizačná tendencia môže trvale prevážiť nad dehumanizačnou a devastačnou stránkou a potláčať jej prejavy na minimum vtedy, ak sa bude rozvíjať pod neustálou kontrolou najširších mas pracujúcich, ak mu dokážeme trvale a v predstihu dávať účelne zameranú humanizačnú spoločenskú funkciu vedeckotechnickej základne budovania komunizmu. Inými slovami, ak jeho vnútornej autonómnej logike živelného vývinu dokážeme dať cieľavedomé účelové zamierenie.

Na ujasnenie tejto myšlienky dovoľm si pripomenúť Marxov a Leninov postoj k historickej zákonitosti, k vnútornej logike vývinu spoločenských procesov a k úlohe ľudského, osobitne kolektívneho subjektu a jeho avangardy vo vzťahu k historickej zákonitosti. Marx aj Lenin mnohokrát upozorňovali na to, kam vedie mechanistické preceňovanie objektívneho, zákonitého vývinu robotníckeho hnutia, jeho vnútornej logiky vývinu. Ak ľudský subjekt nemá zostať v zajatí „démonických síl“ rozšírenej reprodukcie istého stavu, ktorý svojou logikou vedie ku katastrofálnym dôsledkom voči ľuďom, musí poznať zákony tejto reprodukcie a cieľavedome im dať také ľudské rozmery a účelové formy, v ktorých sa obracia táto živelná pôsobiaca sila v prospech človeka. To je napokon podstata celej technickej tvorby. V. I. Lenin k tejto otázke napísal: „Živelné robotnícke hnutie samo osebe môže utvoriť (a nevyhnutne utvára) iba tradeunionizmus a tradeunionistická politika je práve buržoázna politika robotníckej triedy...“ „Preto našou úlohou... je bojovať proti *živelnosti*, našou úlohou je odvrátiť robotníctvo od tejto živelnej cesty...“⁴

Pokiaľ ide o našu problematiku vedeckotechnického procesu a vedeckotechnickej revolúcie, to znamená, že ich vývin nemôžeme prenechať ani výlučne ich vnútornej logike, ani bezprostredným záujmom širokej verejnosti, ktorá od neho očakáva predovšetkým rýchle ukojenie bezprostredných potrieb. Nemôžeme ho ponechať výlučne ani záujmom vedcov a technikov o originálnu seba-realizáciu a uznanie. Tento vývin a jeho plánovanie i riadenie nemôžeme ponechať ani iba prírodovedným a technickým odborníkom, ani len odborníkom v ekonomickej rentabilite. Tak ako sám zasahuje všetky sféry spoločenského života, musí byť a zostať vecou nás všetkých, a to pod vedením komunistickej strany, ktorá sa snaží na každom úseku a v každom okamihu uplatňovať historické záujmy robotníckej triedy a všetkých pracujúcich.

⁴ LENIN, V. I.: Čo robiť? Spisy 5, Bratislava 1956, s. 388, 341.

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ БУРЖУАЗНЫХ КОНЦЕПЦИЙ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА

Андрей Г л а в е к

В связи с подготовкой к XV Международному философскому конгрессу автор статьи обращает внимание на настоятельную потребность критического рассмотрения двух мировоззренческих отношений к научно-техническому феномену, имеющих место в современной буржуазной мысли. Автор пытается выделить общественные и специфические источники, признаки и функции этих отношений на идеологическом фронте современного буржуазного общества. Сопоставляя современные буржуазные концепции с марксистской концепцией, автор вскрывает фетишизацию ими феномена научно-технического прогресса, односторонний, метафизический и объективистско-абстрактный способ мышления и понимания науки, техники, человека, общества и их взаимоотношений. Одновременно он обращает внимание на то, что переоценка или недооценка того или другого аспекта противоположных последствий современного научно-технического развития не только неумышленно кокетничает с той или другой буржуазной концепцией этого развития, но и оказывает отрицательное влияние на практическое отношение людей к этому процессу при социализме.

IDEOLOGICAL VARIANTS OF THE BOURGEOIS CONCEPTIONS OF THE SCIENTIFIC-TECHNOLOGICAL PROGRESS

Andrej H l á v e k

In connection with the last preparations for participating in the 15th World Philosophical Congress the author of the paper draws attention to the urgent need of a summary critical view of both ideological standpoints to the scientific-technological phenomenon that occur in bourgeois thinking of today. The paper is an attempt at pointing out both the social and the specific sources, signs and functions of these standpoints in the ideological front of contemporary bourgeois society. In confrontation with the Marxist conception the author reveals in the contemporary bourgeois conceptions a fetishization of the phenomenon of the scientific-technological progress, a onesided, metaphysical and objectivistic-abstract manner of thinking and of understanding science, technology, man, society and their mutual relations. At the same time he draws attention to the fact that overestimation or underestimation of this or that aspect from the contradictory results of the contemporary scientific-technological development not only unintentionally coquets with this or that bourgeois conception of this development, but it negatively influences also the practical attitude of people to this process in socialism.